

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერთანამშრომელი

**წითელი (გატეხილი) ხიდის აღწერილობა და
მისი ფუნქცია XIX საუკუნის ეპროვალ
მოგზაურთა ნაშრომების მიხედვით***

წითელი ანუ გატეხილი ხიდი გვიანი ფეოდალური ხანის ხიდ-თმშენებლობის ნიმუშია. იგი აგებულია მდ. ხრამზე (ქციაზე), თბილისიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, 57 კმ-ის დაშორებით. ამ ხიდზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო და სტრატეგიული მაგისტრალი, რომელიც საქართველოს სომხეთთან, აზერბაიჯანთან და ირანთან აკავშირებდა. დღემდე მოქმედი ეს ოთხთალოვანი ხიდი ააშენა ქართლის მეფე როსტომმა XVII ს-ის შუა წლებში (ზოგიერთი ცნობით 1653 წ.). მიუხედავად იმისა, რომ ეს ხიდი არასოდეს დაზიანებულა, იგი მაინც „გატეხილი ხიდის“ სახელით იყო ცნობილი, რაც იმით აიხსნება, რომ მის მახლობლად (95 მ-ის დაშორებით) მდ. ხრამის ორივე ნაპირზე დღემდე შემორჩენილი სხვა, უძველესი ხიდის ნაშთები, კერძოდ — საყრდენი ბურჯები. თავისი ფორმებით და საერთო იერით იგი ძალიან ენათესავება ირანულ ხიდებს, რომლებიც, ამკარაა, ნიმუშად ჰქონდათ აშენების დროს [1, 186; 3, 40].

უძველესი დროიდან ამ მიმართულებით მოქმედებდა ისტორიული საგზაო მაგისტრალი — ფაზისი-ქუთაისი-თბილისი-კასპისის ზღვის სანაპირო; აქვე, ხრამისა და მტკვრის შესართავთან მდებარეობდა უძველესი ქართული ქალაქი ხუნანი (სომხ. ჰნარაკერტი), რომელიც VIII ს-ში მურვან-ყრუს ურდოებს დაუნგრევიათ. როგორც ჩანს, უძველესი ხიდიც ამ დროს განადგურებულა, მის ნანგრევებსა და მიმდებარე ადგილს კი „გატეხილი ხიდი“ შეერქვა. ეს სახელწო-

* წინამდებარე სტატია მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ ფუნდამენტური კვლევებისათვის გაცემული სამეცნიერო გრანტის (№FR/269/1-10/14) ფარგლებში

დება შემდგომში მემკვიდრეობით გადასულა დღეს არსებულ მოქმედ (როსტომისეულ) ხიდზე, რომელსაც რუსებმა XIX ს-ში „წითელი ხიდი“ დაარქვეს მისი წითელი აგურით ნაგები თალების გამო [3, 40]. ამას ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილიც: „ხოლო ნაჯბადინს ქუეით არს ხუნანი; აღმოსავლით და ჩრდილოთ უდის მტკუარი, სამხრით ქცია; ალაშენა ციხე-ქალაქი ქართლოს, პირველ ეწოდა მტკურის ციხე, შემდგომად ხუნანი და ან მოჰმადიანნი უხმობენ ქალის-ციხე-ყიზყალას, დაბის გამო... შემდგომად ყრუსა მოოხრდა ქალაქი, და ციხე იყო აქამომდე. აქა არს ნახიდვარი. ამის გამო ალაშენა პ(ირველ)ათ მეფე როსტომ ხიდი ქვითკირისა, დიდ-შუენიერი, რომლისა სუეტსა შინა არს სახლი შუენიერი, მჭურეტი ამიერ და იმიერ მდინარისა... აქათ და იქით ქციის კიდესა ზედა ფუნდუკნი დიდნი და კეთილნი, თლილის ქვისანი“ [9, 324].

ნიშანდობლივია, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ხიდის სახელწოდების კიდევ ერთი, განსხვავებული ინტერპრეტაციაც გვხვდება, კერძოდ, აკად. ი. ციციშვილი წერდა: „ხიდის საერთო სიგრძე აღწევს 153 მეტრს. იგი ოთხმალიანია, ისრული ფორმის თალები გამოყვანილია ბრტყელი აგურით, ხოლო ბურჯები მოპირკეთებულია თლილი ქვით. ხიდის სიგანეა 4,3 მ. თალები მდინარის დონიდან აღმართულია 12-14 მ-ით. ხიდი გვერდებიდან შუაგულისაკენ თანდათანობით მალლდება და მთავარი თალის თავზე გარდატყდება, რის გამოც მას „გატეხილი ხიდიც“ ეწოდება. ხიდის სანაპირო ბურჯებში მოწყობილია ბუხრიანი დიდი ოთახები, რომლებიც ქარვასლის ფუნქციას ასრულებდნენ, ამას გარდა არის მომცრო ოთახი – სადარაჯოსათვის ან მებაჟისათვის“ [11, 129].

ხიდი თავდაპირველი სახითაა შემონახული და ახლაც ამიერკავკასიის ერთ-ერთ მთავარ მაგისტრალს ემსახურება. მას ოთხი ლამაზი მოხაზულობის თალი აქვს, ხოლო მის ბურჯებში ფართო ოთახებია განლაგებული: მარცხენა ნაპირის საყრდენში ორი ოთახია, მარჯვენაში კი ერთი. შუა ბურჯში ერთი პატარა ოთახია გუმბათოვანი ქვით, ბუხრითა და ხიდის ორივე მხარეს გამავალი აივნებით. ამ ოთახში ჩასვლა ხიდიდან არის შესაძლებელი და როგორც ჩანს, ეს დარაჯის ან მებაჟის სამყოფელი უნდა ყოფილიყო; კიდურ ბურჯებში მოწყობილი ოთახები კი განკუთვნილი იყო ქარვასლებისათვის, სადაც მგზავრებს შეეძლოთ გაჩერება.

გატეხილ ხიდზე გადიოდა წინა აზიის ქვეყნებისაკენ მიმავალი საქარავნე გზა, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელი ხდებოდა აზიისა და ევროპის ქვეყნებში გასვლა; შესაბამისად, ამ ხიდს საქართველოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდი მნიშვნე-

ლობა ენიჭებოდა. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ხიდის ისტორია სამხედრო თვალსაზრისითაც: 1795 წ. 7 სექტემბერს ალა-მაჰმად-ხანი 35-ათასიანი ლაშქრით მოადგა გატეხილ ხიდს, სადაც ერეკლე II-ს 200-კაციანი რაზმი ჰყავდა დატოვებული მცველად; უთანასწორო ბრძოლაში ქართველებმა დიდი მსხვერპლის ფასად შეაფერხეს მტრის ჯარის მსვლელობა თბილისისაკენ [7, 174-175; 8, 17]. 1921 წ. თებერვალში აქვე გაიმართა ბრძოლა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მებრძოლთა და ბოლშევიკური წითელი არმიის რაზმებს შორის.

უცხოელ მოგზაურთაგან პირველად ხიდი მოუნახულებია ჟან შარდენს (XVII ს., 1673 წ.), შემდეგ – იოჰან გიულდენშტედტს (XVIII ს., 1768-1774 წწ.), ხოლო XIX ს-ში ხიდის საკმაოდ დეტალური აღწერილობა შემოგვინახეს თავის პუბლიკაციებში ფრანგმა მოგზაურებმა ჟაკ ფრანსუა გამბამ (XIX ს. 20-იანი წწ.) და ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ (XIX ს. 30-იანი წწ.).

გიულდენშტედტის გადმოცემით: „ქართველების ქციას თათრები ნახატირს ეძახიან, ქართველები კი – ნახიდურს... ქციის გაყოლებით მივედით ქვის ხიდთან, რომელიც ამ მდინარეზეა აგებული. ხიდი ნაშენია ფილაქნებითა და აგურით, ის შემოფენილია ასევე ფილაქნებით. ის არის 200 ნაბიჯის სიგრძისა, ხოლო შუაში სიმაღლე აღწევს 30 ფუტს. ის შესდგება 4 თალისაგან; საძირკველი თლილი ქვისაა, დანარჩენი აგურისაა და შემდეგ რიყის ქვითაა ამოყვანილი. ორივე მხარეს აქვს პატარა ფუნდუკი მგზავრთათვის. შუაში, აღმოსავლეთ მხარეზე, არის კიბე, რომელსაც ჩავყავართ ღია ოთახში. როსტომ მეფემ ის ააშენა შედარებით დაბალი, დანგრეული ხიდის ნაცვლად, რომელთანაც მდინარის ორივე ნაპირზე იყო თითო ქარვასლა. ახლაც ჩანს ძველი ხიდის ნანგრევები, რომელიც ახლისაგან დაახლ. 200 ნაბიჯზე იმყოფება, აღმოსავლეთით. ამიტომ ეძახიან ამ ხიდს გატეხილ ხიდს (დანგრეულ ხიდს)“ [10, 69-70].

როგორც ირკვევა, დაახლოებით 10 წლის მანძილზე, გამბასა და დიუბუას მოგზაურობებს შორის შუალედში, ხიდს გარკვეული დაზიანების კვალი დასტყობია; გამბას გადმოცემით, მის დროს მხოლოდ ფენილი და პარაპეტი იყო ოდნავ დაზიანებული, ხოლო დიუბუას მოგზაურობაში ვკითხულობთ: „შარდენის შემდეგ აქ ბევრი რამ შეიცვალა, წითელი აგურის ხიდი კი იმდენად სოლიდურად იყო ნაგები, რომ პირვანდელი სახით შემორჩა; მაგრამ ოთახები, სადაც გადაღლილი მოგზაური ჰპოვებდა თავშესაფარს, გავსებულიყვნენ ნეხვითა და სიბინძურით ისე, რომ მხოლოდ რამდენიმე მათგანში შეიძლებოდა შესვლა. ლამაზი, დახურული აივნები, სადაც გრილი ნიავი უბე-

რავდა, უკვე დანგრეულია და შემორჩენილია მხოლოდ კოჭების რამდენიმე ნამსხვრევი და ის ღრმული, სადაც ეს აივნები იყო ჩაშენებული“.

აქვე მოვიყვანთ ამონარიდებს ამ ორი ავტორის ნაშრომებიდან [12]:

„დემურჩესალის საგუშაგოს შენობები სოღანლულის შენობათა მოდელის მიხედვითაა ნაგები, ოღონდ უცხოელთათვის განკუთვნილი ბინის ნაწილი ბევრად უფრო მცირე ზომისაა და ნაკლებად კეთილმოწყობილი. აქ მხოლოდ რამდენიმე საათით შევისვენეთ და სალაგლში გავემგზავრეთ. ეს მხარეც ასევე უნაყოფო და დაუმუშავებელი იყო. დემურჩესალიდან ათ ვერსზე მივადექით კრომის (Crome) ანუ ხრამის (Khram) ნაპირებს. იგი ოდნავ მოშორებით ერთვის მტკვარს. მდინარე გადავლახეთ აგურისაგან ნაგები, საკმაოდ მყარი ხიდით, რომელიც ყველაზე ამაღლებულ ადგილას იყო აშენებული (მხოლოდ ფენილი და პარაპეტი იყო ოდნავ დაზიანებული). ამ მივარდნილ ადგილებში შემორჩენილი ეს ძეგლი, რომელიც, როგორც ჩანს, ძალზე ძველი უნდა იყოს, ნამდვილად იმსახურებს მოგზაურთა ყურადღებას. მისი ძირითადი თალი ისრისებურია და საკმაოდ დახელოვნებული ოსტატის მიერაა შესრულებული. ხელმარჯვნივ, დასავლეთისაკენ, ხიდს სამი, ბევრად უფრო მცირე ზომის სხვა თალი ამშვენებს, აღმოსავლეთით კი ეს თალები ამოშენებულია და ისინი ფარავენ მინისქვეშა კამარით გადახურულ, ოცდაათხუთმეტი ნაბიჯი სიგრძისა და რვა ნაბიჯის სიგანის მქონე ადგილს. აქ ხიდის ბოლოში დატანებული კიბით ჩადიან. თუკი ყურადღებით დავაკვირდებით ამ თავისებურ კონსტრუქციას, ბევრგან შევამჩნევთ ჭვარტლის კვალს, რაც საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ამ მშენიერი ნაგებობის პატრონს ეს ნაწილი ქარვასლისათვის ჰქონდა განკუთვნილი. დიდი თალის სვეტებში ძალზე მოხერხებულად იყო განლაგებული აგრეთვე ვაჭრების დასაბინავებელი ოთახები. აღმოსავლეთისაკენ, დაახლოებით ოთხასი ტუაზის დაშორებით, მეორე ხიდის ნანგრევებია. კოშკები, მყარად ნაგები კედლების ნაშთები და სხვა ნანგრევები, რომლებიც ძირითადად მდინარის მარცხენა ნაპირზე გვხვდება, წარსულში ამ ადგილას საკმაოდ მნიშვნელოვანი ქალაქის არსებობაზე მიანიშნებენ; სავარაუდოდ, მისი მრავალრიცხოვანი, მშრომელი მოსახლეობა ფართო ვაჭრობაში უნდა ყოფილიყო ჩაბმული, რაზეც მიუთითებს ის ფაქტი, რომ მეფეს, რომელიც იმ პერიოდში განაგებდა ქვეყანას, ერთმანეთთან ასე ახლოს აუგია ორი ხიდი. ამ ნანგრევების სიახლოვეს, გამოქვაბულებში ზამთრობით თათრები ცხოვრობენ. მათ შეინარჩუნეს მომთაბარე ცხოვრე-

ბის ზოგიერთი ტრადიცია: მაისის თვიდან ისინი თავიანთი ცოლ-შვილითა და ცხენების, ხარებისა და ცხვრის ფარების თანხლებით გაუდგებიან ხოლმე გზას მდინარის მარჯვენა მხარეს აღმართული მაღალი მთებისაკენ. აქ ისინი სექტემბრის ბოლომდე ცხოვრობენ კარვებში. ზოგიერთი მათგანი ჩვენი იქ ყოფნისას უკვე დაბრუნებული იყო. ზამთრობით ეს თათრები ქსოვენ ხალიჩებს, რომლებიც მაღალი დონის, სრულყოფილი ხელოვნების ნიმუშებად შეიძლება მივიჩნიოთ. მრეწველობის ეს დარგი მათთვის მომგებიანია იმდენად, რამდენადაც იგი არაფრით არ არის დამოკიდებული უცხოურ ნედლეულზე: ცხვარი იძლევა მატყლს, მათი ცოლები ართავენ ძაფს, ხოლო ადგილობრივი მცენარეულობისაგან უმტკიცეს და უბრწყინვალეს საღებავებს ამზადებენ“ [უაკ ფრანსუა გამბა, „Voyage dans la Russie méridionale et particulièrement dans les provinces au delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824“, ტ. II, თავი X].

„ღებედას ხიდი. ამ ხიდს რამდენიმე სახელი აქვს: რუსები მას *ნითელ ხიდს* უწოდებენ, ქართველები – *გატეხილ ხიდს*, თათრები – *სინებკურპეს*, *Zerekmenes*-ს; ეს ორი უკანასკნელი სახელი, აგრეთვე, აღნიშნავს „გატეხილ, დანგრეულ ხიდს“. დიდი ხნის მანძილზე ეს ხიდი მართლაც დანგრეული იყო, ვიდრე ქრისტეშობიდან 1647 წელს (337 წელი ქართული წელთაღრიცხვით) საქართველოს მეფემ – როსტომმა არ აღადგინა იგი კირითა და კირხსნარით; მანვე მიუშენა მას მოგზაურთათვის მშვენიერი და მოხერხებული ქარვასლა, რომლის ერთი ნაწილიც ხიდის თაღების ცარიელ ადგილებშია განთავსებული, ხოლო სურსათის შოვნის პრობლემა რომ არ შექმნილიყო, ქარვასლის გვერდით ერთი სოფელი გადმოიტანეს. მეფემ პირადად შეამოწმა სამუშაოები, რათა მომავალში არც ერთი მოგზაური არ დაღუპულიყო.

შარდენმა, რომელმაც აქ 1673 წლის 1 მარტს გაიარა, ნახა ზემოხსენებული სოფელი, რომელშიც 150-მდე სახლი იყო. ხიდის სიახლოვის გამო მან ამ სოფელს კუპრიკენტი (ხიდის სოფელი) უწოდა. შარდენის თანახმად, ერთი შეხედვით ხიდი არ იყო ჩვეულებრივი, თანაბარი ფორმისა იმის გამო, რომ ხრამისა და დებედის კალაპოტში კლდეების ორი დიდი მასა იყო, რომლებიც ორი ძირითადი ბურჯის ჩასადგმელად გამოიყენეს. ხიდს ორი თალი ჰქონდა; ბოლო ორი ბურჯი ცარიელი იყო და აქ გამვლელთა დასაბინავებლად რამდენიმე პატარა ოთახი და გალერეები მოაწყვეს, რომელთაც თავ-თავიანთი ბუხრები ჰქონდათ. შუაში მოთავსებული ყველაზე დიდი ბურჯი განკუთვნილი იყო კაფეს მსგავსი დარბაზისათვის და იგი შედ-

გებოდა ორი ოთახისაგან, რომელიც ხიდის ორ მხარეს ღია იყო და გადიოდა ორ დიდ, გადახურულ აივანზე; ეს აივნები, სადაც ზაფხულობით სასიამოვნო სიგრილით ტკებოდნენ, ზედ მდინარეზე იყვნენ გადმოკიდებულნი და აქ სქელ პარაპეტში დატანებული კიბით ჩამოდიოდნენ.

ხიდთან ახლოს იყო ქარვასლა, რომელიც უკვე ნგრევის პირას იყო მისული; იგი ძალზე ლამაზად იყო ნაგები, ოთახებს აქაც ასევე ხრამზე დაკიდული აივნები ჰქონდა მიშენებული.

შარდენის შემდეგ აქ ბევრი რამ შეიცვალა, წითელი აგურის ხიდი კი იმდენად სოლიდურად იყო ნაგები, რომ პირვანდელი სახით შემორჩა; მაგრამ ოთახები, სადაც გადაღლილი მოგზაური ჰპოვებდა თავშესაფარს, გავსებულიყვნენ ნეხვითა და სიბინძურით ისე, რომ მხოლოდ რამდენიმე მათგანში შეიძლებოდა შესვლა. ლამაზი, დახურული აივნები, სადაც გრილი ნიაფი უბერავდა, უკვე დანგრეულია და შემორჩენილია მხოლოდ კოჭების რამდენიმე ნამსხვრევი და ის ღრმული, სადაც ეს აივნები იყო ჩაშენებული. ოთახები დაცარიელებულია, ოდესღაც შეთეთრებულ კედლებზე კი ყველა ეროვნების მოგზაურს, ვისაც კი აქ გაუვლია, თავისი სახელი და ხელმოწერა აღუბეჭდავს.

ხიდის სიგრძე 180 ნაბიჯი ანუ 400 ფუტია. ყველაზე ვიწრო ნაწილში მისი სიგანე 6 ნაბიჯი ანუ 13 ფუტია. ჩანს, რომ თავდაპირველად ეს ხიდი არ იყო გათვალისწინებული ისეთი ეტლებისათვის, როგორცაა ლაფიჯისა და კაილარდის ფრანგული დილიჟანები. ხიდის პარაპეტი 2, 1/2 ფუტის სისქისაა.

დიდი და მშვენიერი ქარვასლა აღარ არსებობს: შემორჩენილია მხოლოდ მისი ნაკვალევი; აღარც კუპრიკენტი არსებობს და, საერთოდ, არაფერია ისე გაუდაბურებული, როგორც ამ ხიდის შემოგარენი, – ხიდისა, რომელიც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პუნქტს წარმოადგენდა საქართველოში. თანამედროვე ხიდის მოპირდაპირედ უწინ აღმართული იყო ძველი ციხესიმაგრე ხუნანი – ქართველების „მტკვრის ციხე“, სომხების „ხუნანი“, რომელიც ქართველთა პატრიარქმა – ქართლოსმა დააარსა.

ამ მდებარეობას ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ეს იყო ერთადერთი საკომუნიკაციო წერტილი, რომლითაც მტკვრის სამხრეთით მდებარე დიდი დაბლობები და ხეობები სომხითსა და ქართლს უკავშირდებოდა“ [ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე, Voyage autour du Caucase chez les Therkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgie, en Arménie et en Crimée, t. I-VI, Paris, 1839-1843; ტ. III].

საგულისხმოა, რომ დიუბუას ნაშრომში ეს ძველი „დებედას ხი-

დის“ სახელით იხსენიება, რაც ჩვენი აზრით, ბროსეს მიერ პარიზში გამოცემული (1829 და 1831 წწ.) ქართული მატთანის, „საქართველოს ცხოვრების“ (პარიზის ქრონიკა) ზეგავლენით უნდა აიხსნას; ჩვენი დაკვირვებით, ამ უკანასკნელის ავტორს ეს სახელწოდება ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებიდან აქვს აღებული. ყველა სხვა ქართულ წყაროში კი ამ ძეგლს „გატეხილი ხიდის“ სახელით მოიხსენიებენ. საილუსტრაციოდ გთავაზობთ შესაბამის ამონარიდს:

„მეფემ როსტომ **დებედაზედ** გატეხილი ხიდი ააშენა, ქვითკირის კამრით, კარგი. და მგზავრთ სადგურათ ქარვანსრა და საქმლის საშოვნელათ სოფელი აეგოთ, რომ მგზავრი არ გაისარჯოს. იმაების გასასინჯავათ მიბძანდა იქ“ [5, 102].

ამ თხზულების ტექსტი 1829 წ. პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერიდან გადმოიწერა და ლითოგრაფიულად გამოსცა მარი ბროსემ. იგი შეიცავს 1373-1683 წწ. საქართველოს ისტორიას. 1831 წ. თხზულების ქართული ტექსტი ფრანგულ თარგმანთან და კომენტარებთან ერთად კვლავ გამოიცა პარიზში. წიგნის თავფურცელზე აღნიშნულია: „ქართული ქრონიკა, თარგმნილი საფრანგეთის სააზიო საზოგადოების ახალგაზრდა წევრის – მარი ბროსეს მიერ. ნაშრომი გამოცემულია ამავე საზოგადოების მიერ. პარიზი, 1831 წელი“ [5, 10]. აღსანიშნავია, რომ სწორედ ამ წლიდან იღებს სათავეს მარი ბროსესა და თეიმურაზ ბატონიშვილის მიმონერა.

ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ დიუბუა იცნობდა ამ ნაშრომს და მის პუბლიკაციაშიც ამიტომ გაჩნდა ჩანაწერი დებედასა და გატეხილი ხიდის იდენტიურობაზე. იგივე ხიდის შესახებ ფარსადან გორგიჯანიძესთან ვკითხულობთ: „როსტომ მეფემ განჯის გზაზე გატეხილს ზეით დებადებზე (sic) გუნბეთით ხიდი ააგო. სოფელი და ქარვანსარა ააშენა, რომ მგზავრი არ გაისარჯოს, სადგომი და საქმელი მზად დახვდეს“ [6, 54]. აქ ჩვენთვის საინტერესოა ამ თხზულების გამომცემლის — ს. კაკაბაძის დასკვნა იმის თაობაზე, რომ „ფარსადანის ისტორიით ცხადად სარგებლობდა „ცხოვრება საქართველოსა“-ს (ე. წ. პარიზის ქრონიკის) ავტორი, რომელიც XVIII ს-ის დასაწყისში წერდა“ [6, XIII].

რაც შეეხება „დებედას ხიდს“, როგორც ჩანს, ამ სახელწოდებით მოიხსენიებენ ე.წ. სანაინის ხიდს, რომელიც მდ. დებედაზე (დღ. ქ. ალავერდში) 1192 წ. აუგია ზაქარია და ივანე მხარგრძელების დას – ნანას (ვანანე/ვანენი) თავისი მეუღლის – აბას კვირიკიანის (1173-1192) ხსოვნის უკვდავსაყოფად. ეს უკანასკნელი ლორის (მანნაბერდის, ზოგიერთი ვერსიით – გუგარქის?) „მეფედ“ მოიხსენიება [13]. ხიდის სიახლოვეს მდებარეობს ახპატისა და სანაინის მონასტრები

და აქვეა ქობაირის ტაძარიც, სადაც თამარის ამირსპასალარის — ზაქარია მხარგრძელისა და მისი ოჯახის საძვალე მდებარეობს. ერთთაღიანი ხიდი შემკულია გარეული კატების ქვის ფიგურებით. თუ გავითვალისწინებთ ისტორიულ ეპოქას, როდესაც ეს ხიდი ააგეს, (კერძოდ, XII ს-ის მიწურულს და XIII ს-ის დასაწყისს), იმ დროისათვის სელჩუკებისაგან გათავისუფლებული სომხური ტერიტორიები უკვე საქართველოს შემადგენლობაშია; ვანანდის ოლქი ქ. ყარსითურთ უშუალოდ სამეფო საკუთრებაა, ხოლო დანარჩენი მიწები თამარ მეფემ ამირსპასალარ ზაქარიასა და მის ძმას — ივანეს უწყალობა. ამრიგად, ზაქარიდების ხელში აღმოჩნდა მთელი უწინდელი სომხური სამეფოების – ანისის, ძორაკეთისა და სივნიეთის ტერიტორიები. თამარმა ასევე უწყალობა მიწები ზაქარიდების უმცროსი შტოს წარმომადგენლებსაც, მათ შორის — სარგის მხარგრძელის ძმის შვილმა ზაქარიამ (ვაჰრამის ძემ) მიიღო ვრცელი ტერიტორია მდ. დებედიდან მტკვრამდე: „Захария и Иванэ роздали часть земель, полученных от царицы Тамары, своим приближенным и отпрыскам старинных армянских княжеских родов. Последние становились вассалами Захаридов, а Захария и Иванэ считали себя их сеньорами – “патронами“ [14, 164-165]. ბუნებრივია, რომ იმ პერიოდში სომხეთი პოლიტიკურადაც და კულტურული თვალსაზრისითაც მჭიდრო კავშირში იყო ქართულ სახელმწიფოსთან, რასაც ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვებიც ადასტურებს:

„ხოლო არს ახჰატი და სანაინი მეფეთა ქართველთათა აღშენებულნი, ეკლესიანი გუმბათიანნი, კეთილნაშენნი, საეპისკოპოზო. გარნა ან სხენან სომეხნი, არამედ მეფე ქართლისა დასუამს ეპისკოპოზსა მიწერითა ოქივატერისათა, ვინაითგან რავდენნი სომეხნი ქართლს მსახლობელნი არიან, სამწყსონი მისნი არიან“ [9, 308]; შესაბამისად, ეს სიტუაცია აისახა ხალხის მეხსიერებაში და დებედის (სანაინის) ხიდი ხშირად „თამარის ხიდის“ სახელით მოიხსენიებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ფაქტი მეცნიერულად არ დასტურდება, დღესაც კი ინტერნეტ-სივრცეში უხვად გვხვდება საიტები, სადაც ეს ხიდი თამარის სახელს უკავშირდება; მით უფრო არ არის გასაკვირი დიუბუას მიერ დაშვებული ეს უნებლიე შეცდომა.

დამონმეხული ნყაროები და ლიტერატურა:

1. ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1974.
2. ნ. კვეზრელი-კოპაძე, საქართველოს ძველი ხიდების მთავარი სახეები, „ძეგლის მეგობარი“, XIX, თბილისი, 1969.
3. ნ. კვეზრელი-კოპაძე, ანტიკური ხანის ორი ხიდი საქართველოში, „ძეგლის მეგობარი“, №27-28.
4. ქსე, ტ. XI, თბილისი, 1987.
5. საქართველოს ცხოვრება (პარიზის ქრონიკა), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა გიული ალასანიამ, თბილისი, 1980.
6. ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, (ამონაბეჭდი „საისტორიო მოამბიდან“, ნ. II, 1925), ტფილისი, 1926.
7. ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბილისი, 1969.
8. თ. პეტრიაშვილი, კრწანისის ბრძოლა, თბილისი, 2016.
9. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1973.
10. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტექსტი გამოსცა გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბილისი, 1962.
11. ი. ციციშვილი, წითელი ხიდი: გვიანფეოდალური ხანის ხელოვნება, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბილისი, 1995.
12. დიუბუასა და გამბას ნაშრომების თარგმანი შესრულებულია მზია მაგლობლიშვილის მიერ.
13. https://barevarmenia.ru/ru/armenia_sights/sight503.
The medieval bridge of Sanahin (near Alaverdi), built in 1192.
<https://www.facebook.com/InterestingArmenia/> Санаинский мост – Alaverdi.am
www.alaverdi.am/ru/for-tourist/.../sanahin-bridge.htm
14. История армянского народа, часть первая, Ереван, 1951.

Lela Mikiashvili

*Doctor of History, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili
Institute of History and Ethnology,
Senior scientist of the Department of
Modern and Contemporary History*

**The Description of the Red (Broken) Bridge and its Function
According to the Works of European Travelers of the 19th century**

Summary

The Red or the Broken Bridge is a monument of the late-feudal period. It is built over the Khrami (Ktsia) River, 57 km from the south-east of Tbilisi. This bridge was an important trade and strategic highway connecting Georgia with Armenia, Azerbaijan and Iran. This four-arched bridge was built by King Rostom of Kartli in the middle of the 17th century (according to some data in 1653).

Caravan route leading to Asia passed through the Broken Bridge; through this route it was possible to get to Asian and European countries. Accordingly, this bridge was of great importance in Georgia's economic and political life. No less important is the history of the bridge from military standpoint. The bridge has preserved its original form and now serves as one of the main highways of Transcaucasia.

The article reviews information on the mentioned bridge in the publications of foreign travelers (Jean Chardin, Johann G ldenst dt, Jacques-François Gamba, Frédéric Dubois de Montp reux), where in some of them, traces of Georgian sources are revealed.